

Magdalena Kobylarz

Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni,
Wydział Dowodzenia i Operacji Morskich,
Instytut Bezpieczeństwa Narodowego, Polska

Aktywność fizyczna jako czynnik gwarantujący bezpieczeństwo społeczne

Abstrakt

Celem artykułu jest przybliżenie oraz opisanie, w jaki sposób można przeciwdziałać zagrożeniom bezpieczeństwa społecznego poprzez sport. W pracy badawczej zastosowano teoretyczną metodę analizy i krytyki piśmiennictwa. Przeprowadzone badania pozwoliły określić, że w głównej mierze to trenerzy i pedagodzy pełnią istotną rolę przy zapobieganiu zachowań ryzykownych. Przegląd literatury pozwolił stwierdzić, że prace badawcze oparte są przede wszystkim na badaniach ankietowych i obecnie niewielu badaczy prowadzi badania dotyczące zwalczania zagrożeń bezpieczeństwa społecznego poprzez aktywność fizyczną. W związku z powyższym konieczne jest dalsze prowadzenie badań w tym kierunku, z wykorzystaniem takich metod badawczych, jak metoda indywidualnych przypadków.

Słowa kluczowe: *bezpieczeństwo społeczne, aktywność fizyczna, sport, patologie społeczne*

Wstęp

Potrzeba bezpieczeństwa jest naczelną potrzebą towarzyszącą człowiekowi od zawsze. Jego brak powoduje poczucie zagrożenia oraz niepokój. Obecnie zapewnienie bezpieczeństwa stanowi podstawę działalności państwa. Dotyczy to nie tylko bezpieczeństwa militarnego, ale także umiejętności radzenia sobie z zagrożeniami występującymi wewnątrz państwa. W tym celu państwo stosuje szereg metod, takich jak odpowiednia edukacja, czy pomoc wyspecjalizowanych instytucji, które mają na celu przeciwdziałanie zagrożeniom.

Uwarunkowania rzeczywistości, które podlegają ciągłym zmianom mają zasadniczy wpływ na życie ludzi. Postęp cywilizacji sprawia, że negatywnym zmianom podlega także rodzina. Henryk Cudak podał, że wśród negatywnych zjawisk, występujących w środowisku rodzinnym możemy wyróżnić: zaburzenia emocjonalnej więzi w rodzinie, brak zainteresowania dzieckiem, zbyt rygorystyczny sposób wychowania dziecka, brak zainteresowania w odniesieniu do problemów dziecka, a także nieumiejętność w okazywaniu uczuć przez rodziców (Cudak 1999, s. 126).

Powyższe zjawiska sprawiają, że dziecko otrzymuje jedynie negatywne wzorce zachowań, tym samym stając się podatnym na patologie społeczne (które stanowią jedno z zagrożeń bezpieczeństwa społecznego).

Aktywność fizyczna niesie ze sobą nie tylko walory zdrowotne, ale także wartości wychowawcze. Badania przeprowadzone przez Iwonę Dutkiewicz oraz Roberta Dutkiewicz wykazały, że uczestnictwo młodzieży w różnego rodzaju zajęciach sportowych powinno być systemem wartości zarówno uznawanym, jak i realizowanym. Aktywność fizyczna to proces wychowawczy, który wpływa na kształtowanie pozytywnych cech, umiejętności współdziałania w grupie, a także prowadzi do integracji środowiska w szkole. W związku z tym warto zwrócić uwagę na rolę sportu w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego (Dutkiewicz *et al.*, 2011, ss. 168-176).

Problemem głównym niniejszej pracy jest określenie, jak aktywność fizyczna może wpływać na bezpieczeństwo społeczne. Celem artykułu jest opisanie i przybliżenie możliwości związanych z przeciwdziałaniem zagrożeniom bezpieczeństwa społecznego za pomocą aktywności fizycznej.

Bezpieczeństwo społeczne

Istotnym elementem polityki państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa. Jest ono opisywane zarówno jako stan, czyli osiągnięte przez podmiot poczucie bezpieczeństwa, a także jako proces, który jest naturalnym i dynamicznym zapewnieniem podmiotowi bezpieczeństwa (Koziej 2011, s. 20). Jedna z definicji bezpieczeństwa narodowego mówi, iż stanowi ono dla „jednostek, społeczności lokalnych oraz państwa pierwotną egzystencjalną, naczelną potrzebę i wartość, a zarazem priorytetowy cel działania we wszystkich dziedzinach i na wszystkich szczeblach organizacji państwowej i społecznej” (Marczak 2006, s. 21).

W literaturze można wyróżnić podział bezpieczeństwa według kryteriów:

- a) podmiotowego (bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe) (Zięba 1999, ss. 30-32);
- b) przedmiotowego (np. bezpieczeństwo militarne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne, publiczne) (Koziej 2011, s. 20);
- c) przestrzennego (personalne, lokalne, globalne, ponadregionalne, regionalne i subregionalne);
- d) czasu (proces bezpieczeństwa i stan bezpieczeństwa);
- e) sposobu organizowania (zewnętrzne i wewnętrzne) (Zięba 1999, ss. 30-32).

Wśród tej typologii w kontekście pracy badawczej na uwagę zasługuje bezpieczeństwo społeczne. Janusz Gierszewski zaproponował, aby bezpieczeństwo społeczne definiować jako zbiór regulacji normatywno-prawnych oraz przepisów, których celem jest zapewnienie bezpieczeństwa za pomocą czynników odpowiedzialnych za rozwój społeczno-gospodarczy, a także organizację instytucji zapewniających rozwój i ład społeczny w odniesieniu do bezpieczeństwa państwa (Gierszewski 2013a, s. 174).

Inaczej pojęcie bezpieczeństwa społecznego definiuje Jolanta Itrich-Drabarek – przyjmuje ona, że pojęcie to oznacza ochronę swoich członków ze strony państwa oraz społeczeństwa poprzez zapewnienie ładu społecznego, w którym będzie się zapobiegać konfliktom społecznym (na tle rasowym, etnicznym, majątkowym, czy wyznaniowym), a nie jedynie społecznej oraz ekonomicznej nędzy (Itrich-Drabarek 2012, s. 85).

Bezpieczeństwo społeczne odznacza się wraz z bezpieczeństwem ekologicznym najwyższym stopniem powiązania społeczeństwa i jednostki. Odwołuje się ono zarówno do tożsamości grup społecznych (kolektywnej), jak i pojedynczych osób (tożsamość

indywidualna). Związane jest to z dwoma obszarami – socjalnym i kulturowym. Bezpieczeństwo społeczne dotyczy zatem przede wszystkim przyczyn, motywów oraz mechanizmów związanych z powstawaniem zagrożeń (Brzeziński 2012).

Zagrożenie jest to destrukcyjna wartość, potencjalna przyczyna niepożądanego stanu. Nie jest ono samoistną kategorią, gdyż zawsze odnosi się do określonego podmiotu, powodując szkodliwe następstwa (Korzeniowski 2012, s. 88). Warto zwrócić uwagę, że w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego oprócz reagowania na te przyczyny niepożądanych stanów istotne jest prowadzenie działań wyprzedzających (prewencyjnych oraz przewidystycznych) (Brzeziński 2012).

Z obszarem bezpieczeństwa społecznego związana jest ochrona podstaw życia ludzi, zapewnienie możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb, realizacja życiowych aspiracji poprzez tworzenie odpowiednich warunków do nauki oraz pracy, a także ochrona zdrowia i gwarancje emerytalne (Skrabacz 2012a, s. 9).

Procesy dysfunkcyjne są to takie procesy, które utrudniają normalne funkcjonowanie życia zbiorowego w określonym społeczeństwie. Takie sprzeczne działania prowadzą do powstawania zakłóceń, które skutkują pojawieniem się problemów społecznych, do których należą różnego rodzaju patologie społeczne. Przez niektórych socjologów są one uważane za przejawy zbroczeń, bądź odchyień w odniesieniu do ładu społecznego (Sztumski 2010, ss. 48-49).

Badacza powinien cechować obiektywizm naukowy. W badaniach społecznych utrzymanie dystansu w odniesieniu do przedmiotu badań stanowi większy kłopot, niż w przypadku innych nauk. Jest to związane z obecnością badającego w społeczeństwie i z wartościami, normami moralnymi, zwyczajami oraz obyczajami, które mogą na niego wpływać. Dlatego podczas badań ważne jest, aby problemy:

- a) Ujmowane były jak zjawiska, które istnieją niezależnie od teorii naukowych i woli badającego;
- b) Badane były bez strachu przed ewentualnymi wynikami; wyniki powinny być przedstawione w całości, bez żadnych uproszczeń;
- c) Badane były w ich uwarunkowaniach przyczynowych i modyfikacjach, które są spowodowane przez inne zjawiska czy procesy;
- d) Brane były pod uwagę jako takie problemy społeczne, które ulegają przeobrażeniom i powodują różnego rodzaju konsekwencje, mające wpływ na życie społeczne (*Ibidem*, ss. 57-58).

Patologie społeczne

Z terminem „patologia społeczna” mamy do czynienia od końca XIX wieku. Określał on wówczas działanie ludzkie przeciwstawne małomiasteczkowym oraz wiejskim ideałom własności, stabilizacji, pracowitości, oszczędności, solidarności rodzinnej oraz sąsiedzkiej i dyscypliny woli. Obecnie zjawiska te definiowane są jako autodestruktywne oraz destruktywne zachowania zarówno pojedynczych osób, jak i całych społeczeństw (Ziomka 2008, s. 20). Określane są one również jako takie zachowania jednostek, bądź grup społecznych, które odbiegają od przyjętych oraz akceptowanych w określonym społeczeństwie norm moralnych, prawnych i obyczajowych, a także zasad postępowania oraz systemów wartości (Gierszewski 2013b, s. 115). W tym miejscu należy zaznaczyć, że norma jest to ustalona i ogólnie przyjęta zasada (*Słownik Języka Polskiego*), która w potocznym rozumieniu oznacza zachowanie uznawane za normalne (Pytka 2005, s. 18).

Istnieją różne teorie opisujące źródła patologii społecznej. Należą do nich: teoria napięć strukturalnych, teoria konfliktu, teoria naznaczania, teoria kontroli i teoria zróżnicowanych powiązań. Teoria napięć strukturalnych wskazuje, że źródłem patologii nie jest jednostka, a struktury społeczne oraz kultura. W teorii konfliktu źródłem również nie jest jednostka, jednakże różnicę stanowi grupa społeczna, która stanowi o tym, co jest, a co nie jest patologią. Teoria naznaczania wskazuje, że patologie powstają poprzez przyczepianie do jednostki określonej fałszywej etykiety, z którą ona po pewnym czasie utożsamia się. Teoria kontroli mówi o tym, że zachowania patologiczne powstają przede wszystkim z uwagi na niedostosowanie do powszechnie obowiązujących norm, gdy koszty zachowań dewiacyjnych są niższe niż zyski, które mogą one przynieść. Teoria zróżnicowanych powiązań wskazuje, że człowiek uczy się zachowań patologicznych w procesie socjalizacji poprzez kontakt z osobnikami patologicznymi (Dobieszewski 2004, ss. 154-156). Oprócz powyższych należy wskazać, że źródłem patologii społecznej mogą być także takie elementy jak bieda, bezrobocie czy złe warunki życiowe.

Stanisław Kozak dokonał analizy rodzajów patologii i wyróżnił patologie indywidualne oraz patologie struktur społecznych. Do patologii indywidualnych należą: praco-holizm, alkoholizm, kazirodztwo, patologie rodziny (np. rozwody), pedofilia, czy narkomania, natomiast wśród patologii struktur społecznych możemy wyróżnić korupcję,

nietolerancję, czy mobbing (Kozak 2009, s. 15). Oprócz powyższych do patologii możemy zaliczyć takie zagrożenia bezpieczeństwa społecznego jak: prostytutkę, przemoc, samobójstwa, czy przestępczość pospolitą (Skrabacz 2012b, s. 55).

Patologie społeczne należą do zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. Andrzej Siemaszko przeprowadził w 1988 roku badania, w których ukazał hierarchię najbardziej potępianych zachowań. W 2006 roku Sławomir Sobczak wykazał, jakie zaszły zmiany na przestrzeni lat i przedstawił nową hierarchię (patrz tabela 1.).

Tabela 1. Zmiany hierarchii najbardziej potępianych czynów na przestrzeni lat

Rok 1988	Rok 2006
1. Kazirodztwo	1. Zgwałcenie
2. Zabójstwo	2. Pornografia dziecięca
3. Pobicie chuligańskie	3. Nakłanianie nieletnich do prostitucji
4. Gwałt	4. Przemoc wobec dzieci
5. Rozbój	5. Kidnapping
6. Nieudzielenie pomocy	6. Molestowanie seksualne dziecka
7. Nałogowe narkotyzowanie się	7. Zabójstwo
8. Szpiegostwo	8. Przemoc wobec współmałżonka
9. Porwanie samolotu	9. Pedofilia
10. Nałogowy alkoholizm	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gierszewski 2013b, s. 117.

Bezpieczeństwo jest procesem zmiennym, co udowadnia powyższa tabela. Nastąpiła znacząca zmiana w postrzeganiu czynów społecznie potępianych, prym w 2006 roku zaczęły wieść przestępstwa seksualne oraz te skierowane przeciwko dzieciom (Stradowski 2013, s. 31).

Jednym z istotnych przejawów zachowań dewiacyjnych wśród dzieci i młodzieży jest przestępczość. Powoduje ona wzrost poczucia niepokoju i zagrożenia w społeczeństwie. Wśród zachowań przestępczych bardzo często występującymi są te o charakterze agresywnym (Pierzchała 2009, ss. 137-138). Ich działanie ma przede wszystkim sprawić

innym osobom cierpienie, szkodę, bądź stratę (Pejs 2016, ss. 174-175). Najczęściej do przestępczości doprowadzają złe warunki rodzinne, bądź środowiskowe, które pod wpływem przynależności do nowych grup społecznych zaczynają powodować frustrację. W efekcie nieletni ulega sugestiom nowej grupy i dokonuje czynów zabronionych (Jedlewski 1962).

Nadużywanie substancji psychotropowych jest zjawiskiem, z którym bardzo często mają do czynienia młodzi ludzie. Do głównych przyczyn zażywania środków psychoaktywnych należy zaliczyć: chęć ucieczki od problemów, poszukiwanie przyjemnych doznań oraz potrzebę akceptacji ze strony grupy rówieśników (Kowal 2016, s. 50). Z badań CBOS dotyczących postawy wobec narkotyków z 2011 roku wynika, że osobom uczącym się i studiującym częściej proponowane są nielegalne środki, a także są one lepiej zorientowane, gdzie można je zakupić (Załęski 2011).

W 2010 roku 63% Polaków potwierdziło, że zna osobiście kogoś, kto nadużywa alkoholu. Z tych osób 42% twierdziło, że zna 3-5 takich osób. Mniej więcej, co dziesiąta osoba podczas badań zadeklarowała, że mieszka z osobą nadużywającą alkoholu (Feliński 2010). Jolanta Jarczyńska wskazała, że z roku na roku wiek inicjacji alkoholowej młodzieży ulegał obniżeniu. Doszło do tego, że liczba uzależnionych od alkoholu oraz tych wymagających leczenia wzrosła. Autorka wskazała, że na spożywanie alkoholu przez młode osoby w głównej mierze mają rodzice przekazujący swoim dzieciom nieodpowiednie wzorce (Jarczyńska 2002, ss. 234-237).

Powyżej opisane zachowania są jedynie przykładowymi patologiami społecznymi. Biorąc pod uwagę temat poniższej pracy, należało skupić się właśnie na tych trzech zjawiskach.

Na patologie najczęściej ma wpływ bieda, trudna sytuacja materialna, brak kontroli oraz zainteresowania dzieci ze strony rodziców, dysfunkcjonalność rodziny, czy wpływy środowiskowe. W takich przypadkach zasadniczą rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa spełniają różnego rodzaju programy prewencyjne i zwalczające patologie, szkoła, a także kluby sportowe. Wśród programów na uwagę zasługują te, które starają się radzić sobie z patologiami poprzez aktywność fizyczną.

Zapobieganie patologiom społecznym za pomocą aktywności fizycznej

Aktywność fizyczna jest to funkcjonalnie pojmowane podejmowanie wysiłku fizycznego o charakterze intensywnym, bądź umiarkowanym. W tym przypadku nie ma znaczenia cel, czy motywacja podjęcia wysiłku. Należy zaznaczyć, że jest to pojęcie szersze niż sport, ponieważ oprócz wyczynowego, bądź rekreacyjnego uprawiania sportu obejmuje również zachowania takie jak prace domowe czy taniec (Ministerstwo Sportu 2015).

W 2015 roku Ministerstwo Sportu opracowało i przyjęło *Program Rozwoju Sportu do roku 2020*. W projekcie napisano, że „Regularne podejmowanie aktywności fizycznej sprzyja właściwemu rozwojowi psychofizycznemu dzieci i młodzieży, a także może pełnić pomocniczą rolę w nawiązywaniu relacji społecznych oraz przeciwdziałaniu zjawiskom patologicznym. Egalitarny charakter sportu i aktywności fizycznej może w szczególności przyczynić się do integracji dzieci i młodzieży z różnych środowisk, ucząc tolerancji oraz kształtując umiejętność współpracy. Dużą rolę odgrywają w tym zakresie zarówno wzorce rodzinne, jak i instytucjonalne” (*Ibidem*, s. 82). W *Programie* skupiono się przede wszystkim na nieodzownym wpływie sportu na zdrowie.

Warto podkreślić, że w *Strategii rozwoju sportu w Polsce do roku 2015 z 2007 roku* rola sportu w przeciwdziałaniu zjawiskom patologicznym była znacznie większa. Zaznaczono wówczas, że walory sportu należy wykorzystać do kształtowania postaw obywatelskich oraz przeciwdziałania patologiom społecznym. *Strategia* wskazywała na różnego rodzaju programy i konieczność ich rozwoju, których zasadniczą rolą było przeciwdziałanie zjawiskom patologicznym. Do takich programów należał „Sport wszystkich dzieci”, w którym zalecano wprowadzenie nowych dyscyplin i aktywności do oferty programowej i zwiększenie w ten sposób aktywności dzieci pochodzących ze środowisk patologicznych (Ministerstwo Sportu 2007).

Program „Przeciwdziałania poprzez sport agresji i patologii wśród dzieci i młodzieży” to program, który powstał w 2014 roku jako kontynuacja m.in. programu „Sport wszystkich dzieci”. Jego głównym zadaniem jest zmniejszenie poziomu agresji oraz patologii społecznych (przede wszystkim chodzi o uzależnienia od substancji chemicznych) poprzez zapewnienie młodym ludziom możliwości uczestnictwa w różnego rodzaju zajęciach sportowych. Celem tego programu jest także ograniczenie zachowań

związanych z uzależnieniami od gier komputerowych czy Internetu (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Sportu i Turystyki 2014, ss. 4-5).

Przy procesie resocjalizacji młodzieży, która jest niedostosowana społecznie należy wykorzystać wszystkie możliwe środki i sposoby pedagogicznego oddziaływania. Wśród nich powinien się znaleźć sport, ponieważ skutecznie oddziałuje na niedostosowaną społecznie młodzież. Aleksandra Rogowska wskazuje, że wystarczy poświęcać jedynie pół godziny dwa razy tygodniu na aktywność fizyczną, aby pozytywnie wpływać na kondycję psychiczną (Rogowska 2010, s. 320). Światowa Organizacja Zdrowia sugeruje, że powinno to być co najmniej 60 minut przez 7 dni w tygodniu (Ministerstwo Sportu 2015, s. 18).

Jakub Bronisław Bączek uznał, że najszlachetniejszym sposobem radzenia sobie z narastającą frustracją i agresją jest aktywność sportowa. Sport uczy panowania nad agresją i posługiwania się nią w walce sportowej. Należy stosować się do zasad i przepisów określonego sportu. Prowadzi to do właściwego zachowania nie tylko podczas treningów czy zawodów, ale także ma wpływ na zachowanie w życiu codziennym. Autor ten przeprowadził badania w wiejskich szkołach podstawowych, w których rodzice wypowiedzieli się, że przede wszystkim, aby ograniczać agresję warto by było zorganizować w nich koła sportowe (Bączek 2005, ss. 123-125).

Z uwagi na dobrowolność wyboru, aktywność fizyczna jest czynnikiem, który w dużej mierze wywiera wpływ na wychowanie człowieka. Jednakże, aby było to możliwe niezbędne jest stworzenie odpowiednich warunków do prowadzenia takiego procesu. Jest to bardzo mocno uzależnione od zaangażowania nauczycieli i trenerów, którzy powinni wziąć pod uwagę możliwości fizyczne swoich wychowanków. Warto zaznaczyć także, że uczestnictwo w zajęciach sportowych pozwala regularnie zagospodarować czas wolny, co również ma wpływ na zapobieganie szerzeniu się patologii społecznych (Dutkiewicz *et. al.* 2011).

Krzysztof Bobrowski przeprowadził w 2007 roku badania, których celem była analiza związków pomiędzy zachowaniami ryzykownymi (aktywnym udziałem w przemocach innych, zachowaniami sprzecznymi z prawem i nadużywaniem substancji psychotropowych) i aktywnością w czasie wolnym gimnazjalistów. Badania wykazały, że osoby będące bardziej aktywne fizycznie (tygodniowo ćwiczyły średnio godzinę dłużej) częściej podejmowały się zachowań ryzykownych (tabela 2).

Tabela 2. Intensywność zorganizowanych zajęć sportowych (liczba godzin tygodniowo), a zachowania ryzykowne

Wskaźniki zachowań ryzykownych	Zorganizowane zajęcia sportowe (godz./tyg.)
Nadużywanie substancji psychotropowych	
TAK	4,13
NIE	3,25
Przemoc wobec innych	
TAK	3,98
NIE	3,09
Wykroczenia	
TAK	3,49
NIE	3,60

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bobrowski 2007, s. 279.

Przeprowadzono również testy, podczas których stwierdzono, że rodzaj uprawianego sportu ma znaczenie przy popełnianiu czynów zabronionych. Osoby trenujące sporty walki częściej nadużywały substancji psychotropowych i były zaangażowane w przemoc (Bobrowski 2007, ss. 275-280).

Badacz uznał, że takie wyniki raczej nie wskazują na to, że sport może być przyczyną zachowań ryzykownych. Wskazuje jedynie, że mogą one świadczyć o tym, że młode osoby, które mają większe skłonności do zachowań patologicznych, częściej uprawiają sporty od swoich rówieśników. Warto takie osoby objąć większą opieką, ponieważ według autora uczestnictwo w zajęciach sportowych stwarza bardzo dobre warunki do pracy profilaktycznej (Bobrowski 2007, ss. 284-285).

Do podobnych wniosków doszła w 2007 roku Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, która stworzyła rekomendację adresowaną do samorządów lokalnych. Uwzględniła w niej m.in. przypuszczalną użyteczność zajęć sportowych w profilaktyce młodzieży (Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych 2007, ss. 59-61).

Wnioski

Zapewnienie bezpieczeństwa społecznego stanowi istotny warunek dla prawidłowego funkcjonowania państwa. Przeprowadzone badania wskazują, że aktywność fizyczna pełni znaczącą rolę w utrzymaniu bezpieczeństwa społecznego. Coraz więcej osób dostrzega, że to właśnie poprzez zajęcia sportowe można próbować zapobiegać szerszym się patologiom społecznym. Jest to związane z tym, że praca poprzez sport jest doskonałym sposobem pedagogicznego oddziaływania. Jednakże, aby była ona skuteczna, trenerzy oraz pedagodzy muszą być odpowiednio przygotowani do pracy profilaktycznej i wychowawczej. To ich rola, oprócz rodziców jest zasadnicza w procesie wychowania.

Po dokonaniu przeglądu literatury, autorka uznała, iż tematyka związana z pozytywną działalnością sportu na zachowania ryzykowne jest oparta w głównej mierze na badaniach ankietowych, brakuje badań przeprowadzonych na konkretnych jednostkach (w oparciu o metodę indywidualnych przypadków). Prowadzone badania w dużej mierze są nieaktualne, dlatego konieczne jest przeprowadzenie dalszych badań w tym kierunku.

Bibliografia

- Bączek J.B. (2005), *Sport jako naturalna forma rozładowania frustracji dzieci i młodzieży*, [w:] Krzyżak-Szymańska E., Szymański A. (red.), *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – zagrożenia cywilizacyjne w aspektach: pedagogicznym, instytucjonalnym i legislacyjnym*, Mysłowice, Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna
- Bobrowski K. (2007), *Czas wolny a zachowania ryzykowne młodzieży*, „Alkoholizm i narkomania” nr 3
- Brzeziński M. (2012), *Bezpieczeństwo społeczne, jako rodzaj bezpieczeństwa. Ustalenia wprowadzające*, (w:) Skrabacz A., Sulowski S. (red.), *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcie. Uwarunkowania. Wyzwania*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa
- Cudak H. (1999), *Zaspokojenie potrzeb psychicznych w rodzinie a sieroctwo duchowe dzieci*, „Rocznik Pedagogiki Rodziny” t. II
- Dąbrowska A. (2001), *Wychowanie fizyczne i sport w procesie resocjalizacji*, [w:] Żukowska Z., Żukowski R. (red.), *Zdrowie – ruch fair play*, Warszawa, AWF, Klub Fair Play PKOL

- Dobieszewski A. (2004), *Przyczyny i przejawy patologii społecznej*, „Polityka i społeczeństwo” nr 1
- Dutkiewicz I., Dutkiewicz R. (2011), *Rola sportu w zapobieganiu patologii wśród dzieci i młodzieży*, [w:] Pufal-Struzik I. (red.), *Młodzież a patologie i zagrożenia społeczne*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce
- Feliksiak M. (2010), *Postawy wobec alkoholu*, Warszawa, Centrum Badań Opinii Społecznej, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_116_10.PDF [22.06.2017]
- Gierszewski J. (2013a), *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa, Difin
- Gierszewski J. (2013b), *Organizacja systemu bezpieczeństwa społecznego*, Warszawa, Difin
- Itrich-Drabarek J. (2012), *Rola państwa w tworzeniu bezpieczeństwa społecznego Polaków*, [w:] Skrabacz A., Sulowski S. (red.) *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcie. Uwarunkowania. Wyzwania*, Kraków, Dom Wydawniczy Elipsa
- Jarczyńska J. (2002), *Czynniki środowiska rodzinnego zwiększające używanie alkoholu przez młodzież w świetle literatury*, [w:] Matyjas B. (red.), *Formy pomocy dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Kielce, Wszechnica Świętokrzyska
- Jedlewski S. (1962), *Nieletni w zakładzie poprawczym*, Warszawa, Wiedza Powszechna
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Sportu i Turystyki (2014), *Program przeciwdziałania poprzez sport agresji i patologii wśród dzieci i młodzieży*, oprac. Klimczak J., Bublewicz B., Warszawa
- Korzeniowski L. F. (2012), *Podstawy nauk o bezpieczeństwie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa, Difin
- Kowal T. (2016), *Profilaktyka narkomanii w środowisku szkolnym*, [w:] Koziol K., Matusiak R., Sigda K. (red.) *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży. Problemy wychowawcze, uzależnienia*, Lublin–Tarnów, Regis
- Kozak S. (2009), *Patologie w środowisku pracy. Zapobieganie i leczenie*, Warszawa, Difin
- Koziej S. (2011), *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Bezpieczeństwo narodowe” nr 18
- Marczak J. (2006), *Współczesne pojęcie i zakres bezpieczeństwa narodowego*, [w:] Marczak J., Jakubczak R., Flis J. (red.) *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa, Bellona
- Ministerstwo Sportu (2015), *Program rozwoju sportu do roku 2020*, Warszawa, <https://bip.msit.gov.pl/bip/projekty-aktow-prawnyc/inne-dokumenty-rzadowe/1570,Program-Rozwoju-Sportu-do-roku-2020.html> [23.06.2017].

- Ministerstwo Sportu (2007), *Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2015*, Warszawa, http://www.fio.towarzystwoamicus.pl/do_pobrania/biblioteka/strategie/22strategia_%20rozwoju_sportu_w_polsce_do_roku_2015.pdf [23.06.2017]
- Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (2007), *Rekomendacje do realizowania i finansowania gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w 2007 roku*, Warszawa, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA
- Pejś E. (2016), *Koncepcje wychowania zapobiegające zachowaniom ryzykownym wśród młodzieży*, [w:] Koziol K., Matusiak R., Sigda K. (red.), *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży. Problemy wychowawcze, uzależnienia*, Lublin–Tarnów, Regis
- Pierchala K. (2009), *Człowiek a patologie społeczne*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek
- Pytka L. (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej
- Rogowska A. (2010), *Zagrożenia uzależnieniami studentów aktywnych fizycznie*, [w:] Zawadzka B. (red.), *Uczestnictwo w kulturze fizycznej wyzwaniem naszych czasów*, Kielce, Wszechnica Świętokrzyska
- Skrabacz A. (2012a), *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa
- Skrabacz A. (2012b), *Uwarunkowania tworzenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku*, [w:] Skrabacz A., Sulowski S. (red.) *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcie. Uwarunkowania. Wyzwania*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa
- Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/norma;2490846> [21.06.2017]
- Stradowski M.A. (2013), *Wychowanie do miłości i seksualności w kontekście zachowań patologicznych*, „Kwartalnik Naukowy Fides Et Ratio”, t. 14, nr 2
- Sztumski J. (2010), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice, Wydawnictwo Śląsk
- Zaleśki M. (2011), *Postawy wobec narkotyków*, Warszawa, Centrum Badania Opinii Społecznej, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_089_11.PDF [22.06.2017]
- Zięba R. (1999), *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje – struktury – funkcjonowanie*, Warszawa, Scholar
- Ziomka Z. (2008), *Przyczyny zachowań przestępczych oraz zjawiska patologicznych w świetle teorii socjologicznych*, Katowice, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach